

ÖTVÖS ÁGOSTON EMLÉKE.

Irta

VESZELY KÁROLY, gyulafejevári gymnas. igazgató.

Olvastatott aprilis 9-ki tudományos ülésben, 1862.

„Lamenta et lacrimas cito, dolorem et tristitiam tarde ponimus. Feminis lugere honestum est, viris meminisse.“
Tacit. Germ. Cap. XXVII.

A természet, mely az embert úgy alkotta, hogy csak társaságban lehet az, mivé esze világánál felismert rendeltetése nyomán lennie kell, nem csak e társaság kötelékeiből füzte számára a leg-tartósb rózsalánczait, hanem egyszersmind arról is gondoskodott, hogy midőn a halál e kötelékeket szétszakítja, az abból származott sebek béhegedetlenül ne maradjanak. Ez anyai gondoskodása nyomán adá — a római történetírás legkomolyabb mestere szerint — a gyöngédebb alkatú s a fájdalom iránt érzékenyebb-nem osztály részétül a könyök jótékony harmatát, nekünk férfiaknak pedig legtisztesb s legméltóbb gyászúl az emlékezetet. Feminis lugere honestum est, viris meminisse.

Ez emlékezet enyhítő vigaszát élvezzük mi is, midőn oly férfunak kora elhunytáni fájdalomnak adunk kifejezést, kiről, mint egyletünk kiváló tagjáról, olv gyöngéden emlékezett meg tisztelve szeretett elnökünk, midőn hátrahagyott kedveseihez oly vigaszteljes, az elhunytnak a haza körüli érdemeit oly szépen elismerő sorokat intézett; kinek emlékét maga, egyletünk azon osztálya, melynek koszoruját közelebbről díszíté, nyilván megünnepelni, évkönyveiben fűntartani kívánta.

S midőn a tisztelve említett osztály e megemlékezés tolmácsának engem választott, és én a nagyrabecsült fölhívásnak, noha baráti érzelmeimnek már más helyütt nyilván szavakat adék, engedni kötelességemnek tartám: távolról sem ismerém félre azt, hogy e tisztem, valamint ünnepeletünk emlékének olyatén megörökítésére, milyent az osztály méltósága megkíván, elégtelen leend, úgy saját elbizakodásom feltűntetője is lehet. Van azonban mégis valami, a mi felbátorít, mi nem bagy csüggednem, és ez az a körülmény, melynél fogva meg vagyok győződve, hogy valamint én a megkívánt

ékesenszólás hiányában csak szívből szólhatok; úgy tisztelt hallgatóim is, inkább az egykor kedvelt munkatársnak emlékét akarván megülni, mint föltötte itélő tanácskozást tartani, magasabb igényéről szivesen le fognak mondani. Már pedig ott, hol a közérzet egyaránt hatja át a szólót és hallgatóit, az egyszerűbb szó is elnézésre számíthat.

Ötvös Ágoston, Ötvös Jakabnak és Lukács Katalinnak fiok, Károly-Fejérvárt, april 27-kén, 1811-ben született, hol atyja — fia annak a nemzetnek, mely honunkban oly rokon indulattal tapad a magyarhoz köztiszteletben álló kereskedő volt. A gymnasialis osztályokat a károlyfejevári középtanodában, a böleselet két évi tanfolyamát pedig az ugyanottani püspöki lyceumban bevégezvén, 1828-ban, az orvosi tudományok tanulása végett, Pestre ment, hol kitzűött pályája szaktudományai mellett Weszerle történettanár leczkét is hallgatta. 1854-ben, magát az orvosi gyakorlatban kiképezendő, Bécsbe ment. Ha figyelemre vesszük, hogy Ötvös Ágoston, ki egész lélekkel adá magát az orvosi pályára, és e szép hivatást élte utolsó perczéig szívvel, lélekkel folytatta, szenvedélyes történetvizsgáló lett, könnyen átláthatjuk, hogy Klio a vele legellenkezőbb társnői tanítványai közzül is képes magának hódolókat szerezni. Az orvos eszmunkájának tere az emberek testi lelki belső léte és szervezete, maga a világ egy töredékeny idomba szorítva, figyelmének tárgyai e kis világ ezer tekervényes nyilatkozásai, kísérleteinek mezeje a névények és ásványok csaknem határtalan országá. És mégis az élet e vonzó teréről is ellopódzik Aesculap egy-egy tanítványa a multnak por- és penészlepte maradványaihoz, meggyújtja éjjeli lámpáját

és halavány világánál kutatásokra fordítja a napon át lelkiismeretesen folytatott munkásságából megakarított perceit.

Ötvös Ágoston nem csak kitérő, emberszerető orvos, hanem lelkes hazafi is volt. Szülővárosa — hová tanulmányainak bevégezte után letelepedett — többször tisztel meg bizalmának legszebb jeleivel, őt nem csak 1844-ben casinói egylete egyik igazgatójának, hanem 1848-ban, Erdély utolsó országgyűlésére követnek is választván. Áldozási készségről hazánk valamennyi jótékony egylete tanuskodik. De én, miután olyanok előtt szólok, kik hazafiságát ismerték és szívesen elismerték, ismételt rajzából meríthető buzdításra pedig nem szorultak, őt mint történetvizsgálót akarom bemutatni.

Pótolhatatlannak mondá őt e tekintetben a magyar tudományos akadémia nem rég érdemekben és becsülettel lelépett titkára, midőn az 1861-ki nagy gyűlésben amaz intézet veszteségeit regisztrálá. És Ötvös e kitérőt megemlékezést, bár működése országra szóló munkákat nem hagyott hátra, tökéletesen megérdemlette.

Nem én egyedül mondom, hogy a hazai történetírás mezején a múlt százbeli óriások letűntével a kritikai irány, melynek egyik főfeladata a régi okmányok, történelmi emlékek kutatásában és egybevetésében áll, jelen százunk elején és első tizedeiben nem csak hanyatló félben volt, hanem — némely dicsérendő kivételeket leszámítva — a szónyomozásokra építők által csaknem egészen háttérbe szorítottatott. A felkapott iskola lángeszű mestérének tanítványai — mint közönségesen minden emberi művel történni szokott — szélsőségbe esvén, még nagyobb tüzzel, de kevesebb készütséggel rohantak neki a történelem mezejének, s minden legkisebb hasonlatosságban dönthetetlen vonatkozásokat látván, oly hévvel fogának a szószármaztatáshoz, hogy mindenkit, a ki Jeruzsálemben Gyerő-Solyomot, az agatirzekben gátöröket nem látott, idiótának néztek, ki legfeljebb szánó mosolyokra érdemes.

Ez az irány, miután 1825-ön innen a legnagyobb magyar ébresztő szavára minden tehetséget a reformok körüli küzdelmek vettek igénybe, lassanként elhagyatott, csak itt-ott foglalván el még egy-egy elmét, valamint ama kritikai iskola sem maradt minden mivelő nélkül soha. De a küzdő tökéletes visszafoglalása csak a legújabb időkben történt, midőn a Világosnál befejezett nagy esemény sok gondolkodó elmét, már csak azért is, hogy legalább addig, míg a dicső multnak fénykörében mulatnak, a jelen nyomasztó állapotát felejtsek, a történelem terére vonza. Az adatgyűjtők egész serege állott elő, kiknek összehordott anyagaiból egy Szalay, egy Horváth Mihály sikerrel folytathatja a Katona és Pray által megkezdett munkát.

Ime gyűjtők, a történetvizsgálók sorába állott Ötvösünk is, ámbar mint fogékony és eleven lelkű fiatal orvos, a tudományosság iránti kitérő hajlamát már kebelében lehozván, eleinte főleg orvosi tanulmányaival foglalkozott. Mily kiválólag ragadák

meg figyelmét a haza érdekei, mutatja az, hogy a tudósra való fölavattatása alkalmával értekezését „Erdély gyógyvizeiről“, legelsőben ő az erdélyiek között, magyarul írta. De orvosi tanulmányai mellett igen kedves olvasmánya volt a magyar szépirodalom, az akkori politikai kérdésekkel foglalkozó sajtó és kiváltképpen Széchenyi. E hajlamát növelte Buczi János Emil kanonok, ki az irodalom ifjabb barátjaihoz és így Ötvös Ágostonhoz is így szokott szólani: „De fráter tanulni kell!“ Miként hatottak reá a közügyekről folytatott vitatkozások, az eszmék forrongásának e korszakában, arról az a lángoló hazaszeretet és a köznép java iránti rokonszenv tanuskodik, melyet a károlyfejérvári casinó egyik gyűlésében elmondott lelkesítő szövege, valamint az a szindarabja is lehel, melyet „A szebeni gyorssekér“ czim alatt 1837-ben írt és nem sokára azután egy vándorszínész-társasággal el is játszattott. A történetvizsgálás iránti hajlamának szűkebb körű és így határozott irányt a véletlen adott. Ugyanis csakhamar Pestről leérkezte után Eröss Sándor kanonoktól egy kéziratot kapott, mely a régi okmányok olvasásának s a titkos irások megfejtésének szabályait tárgyalta. E latin szövegeű kézirat vezette őt a régi okmányok kutatására; mert mihelyt ama kéziratot áttanulmányozta, ahhoz olvasmány is kelle. Ilyen olvasmányt pedig bőven szolgáltatának neki a Batthyáni könyvtárban őrzött régi kéziratok és — a titkos írást illetően — a Rákóczy-féle levelek.

E rejtelmes levelek fejtegetése közben támadt benne aztán az a gondolat, hogy I. Rákóczy György minden e nemű leveleit a honi történelem érdekében kiadja, a miért is az „Erdélyi Híradó“ 1847-ki 239-dik számában mindazokhoz, kik ily leveleket bírnának, felszólítást bocsátott, hogy közöljék vele hű másolatokban. Miután e felszólítása minden eredmény nélkül maradt, az általa már az alatt megfejtett 49 levelet „Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából, megfejtette és közli Ötvös Ágoston, orvostudor és a kir. természettani társulat r. tagja, Kolozsvárt, 1848“ czim alatt, miután egyet közölők ismertetésül az idézett lap 1848-iki 316-ki számában bemutatott, egy nagylelkű magyar honi országnagy e célra felajánlott költségén kiadta.

E téren üzött munkásságát nagyobb mérvben majd az 1848^{8/9}-ki események után folytatta Ötvös, midőn már előtanulmányokkal fölkészülve fogott a rejtélyes és nem rejtélyes iratú okmányok kereséséhez és kijegyzéséhez, mire neki tágas tért nyitott a megyei könyv- és az országos levéltár. A megkedvelt pályán megerősítette őt felejtethetetlen történetbuvárunk Kemény József gróffal való ismeretsége, jelesb történetvizsgálókkal érintkezés, jelesen pedig muzeumegyletünk alapítója és a mindenféle fejlődni kezdő honi tudományosság egyik Maccenasának többszöri elismerése. És itt szeretném, ha még idő előtti nem volna, ama nagyszámu bizalmas és tudományos érdekű leveleket megemlíteni, melyek nyilván tanusítják, mennyire tudta fárads-

hatalan, szeretetteljes és mindég diszert szolgálataival korunk jelesb történetbúvárait és történetíróit maga iránt hálára kötelezni. Egyletünk — Isten után — virágzásnak indulva sok évszázat látand, és rólunk, kik közönséges napszamosai közé állánk, ma holnap alig emlékezend az utókor; de e jelesekről és köztők Ötvösről is e levelek nyomán, melyeket hátrahagyottainak kegyeletes intézkedése egyletünk birtokába juttatott, még számosan fognak lelkesítő példát venni arra, hogy a közügyeket pártolják, hazájokat és nemzetöket egész lelkükből szolgálják. Nekem azonban itten annak felmutatásával kell beérnem, a mi Ötvös nyilvános munkásságára vonatkozik, s a miből egyszersmind azt a helyet is meghatározhatni, mely őt a történetírás mezején illeti.

Ha a hiszékenység, mely bizonyos írókat némi dictatori tekintélylyel felruház, valaha káros volt a tudományok terén, ugy bizonyosan az a történelem mezején, hol a történetírónak — mint nagy Telekink szépen mondja — a megelőzői által feldolgozott adatokat a kútfőkkel újra összehasonlítani, az általok gyarlóságából elkövetett hibákat megigazítani, a forrásokat, melyeket ők nem használtak, vagy talán későbbi fölfedezések miatt nem is használhattak, szorosán kikutatni, feldolgozni és összeegyeztetni kell; hogy így magasb feladásának megfelelően, az előállítandó kép ne csak szép, hanem hű is legyen. E tisztet azonban ritkán teljesítheti minden irányban ugyanazon ember, és az oly történetíró, mint Teleki József, ki az általa felvett korszaknak nem csak adatait volt képes oly gazdag mértékben összegyűjteni, hanem oly szép és oly hű képet is előállítani, hogy az utókor bajosan fogja elhatározhatni, ha vajjon azért fog-e Teleki emléke örökre élni, mivel a Hunyadiak korát írta, vagy e kor azért lesz kitörölhetetlen nemzetünk emlékéből, mert Teleki írta; az olyan történetíró — mondom — nem közönséges, mindennapi tünemény. A mit Teleki nagy szelleme és szerenesés helyzete együttesen vivhatott ki, azt a történetírás mivelői többnyire két táborra osztva létesítik, egyik az adatok gyűjtésével, a másik feldolgozásokkal foglalkozván. Ha a gyűjtők seregében Kováchich, Éder, Batthyáni, Fejér, Podhradezky, Jánkovich, Kemény József, ki egyedül annyit gyűjtött, mint egy egész tudós társaság, Érdy és mások dicsérendő szorgalma sokat, igen sokat nyújtott imezek keze alá, az adatok fürkészete honunkban, hol annyi családi levéltár még zárva tartatik, még mindég bévegezetlen. És e fürkészők szerepe nem oly csillogó ugyan, mint a történetíróké, de nem kevésbé vonzó a kutatóra nézt, sem nem kevesebb hálát igénylő az olvasó és író közönség részéről. Fárasztó a bányász munkája, ki folytonos életveszélyek között a földnek rideg gyomrába mostohán rejtett kincs után indul. Fáradalmát gyakran hónapokig a keresett nemes éreznék egy morzsája sem jutalmazza. De nézd elragadtatását, ha végül a titkos gnomok gazdag ér nyomára vezették; felejték ilyenkor a verejtéket kifacsaró, áldástalan munka terhei, felejtve az utolsó fillért kimerítő költségek hosszú

lajstroma, ünneppé változott át a mostoha időket felejtető jelen. — Ez hű képe a szenvedélyes történelembúvárnak. Egyetlen egy, eddig ismeretlen adat, mely százakig tartott szóvitát dönt el, vagy nemzeted homálylepte korára új világot vet, számos, álmatlanul átélt éj fáradalmainak tulságos jutalma. Ezt érezni kell, leírni nem lehet.

Ily irányban Ötvöst már 1853-ban terjedelmes működésben találjuk. Ez évi „Hétlilap“ június 4-kén megjelent 24. számában egy cikket közölt, mely „Felszólítás Erdély régiségei ügyében“ ezim alatt széles tanulmányt tanúsító útasítást ad mindazoknak, kiknek e régiségek gyűjtésére kedvök, alkalmuk és tehetségök van. Lassanként maga is kezdé a történelmi téren tett búvárokadásainak eredményeit fölmutatni. Így közlé:

1. II. Rákóczi György Prázmáron 1655-ki jun. 17-én kelt „Militare Edictumát (Lásd a „Magyar Futár“ 1856. aug. 22. „Erdélyi Múzeum“ ezimű melléklet 20. sz.)
2. Egy római szemorvosnak Károlyfejevárt 1854-ben talált bélyegét, mely Grotefend, híres hannoverai tudós által fölfejtve, ugyanannak alkalmul szolgált 73 ily bélyeg feliratainak kiadására (Erdélyi Muz. 1856. sept. 11. 24. sz. — és Magy. Futár 1857. 181. sz.)
3. Baresai Ábrahámnak Mártonfy József, erdélyi püspökhöz 1805. december 30-kán irt levelét (Magyar Futár 1856. 79. sz.)
4. A károlyfejevári Batthyáni intézet Ismertetését. (Kolozsv. Hétlilap 1855. 1. és 14., meg az Erdélyi Múzeum 1856. 9 és 10. számaiban.)
5. A Bethlen Gábor fejedelem korában számokkal irt titkos levelek kulcsainak megismertetését. (Kolozsv. Közlöny 1857. 29. sz.)
6. Vas József tanárhoz intézett nyílt levelében ama 37 okmányok kelési idejét, melyek a Batthyáni könyvtárban a Rákóczi György és Bethlen István közt fenforgott versengésre vonatkoznak. (Kolozsv. Közlöny 1857. 61. sz.)
7. Mártonfy József erdélyi püspök érdekes életrajzát. (Kol. Közlöny 1857. 110 és 111. sz.)
8. Mártonfynak „Az erkölcs temploma“ és „Az álom“ ezimű versezeteit. (Kol. Közlöny 1857. 126. és 140. sz.)
9. Bécs bevételét és Mátyás király végnapjait. (Delejtü. 1858-ki 1. sz.)
10. I. Apafi Mihály udvartartását 1672-ben. (Kol. Közlöny 1859. 12. sz.)
11. Kuchuk Mehemet temesvári basának két eredeti levelét I. Apafi Mihályhoz. (Delejtü 1859. 17. sz.)
12. A károlyfejevári tanács 1588-ban kezdett „Veres Könyv“ ezimű jegyzőkönyvéből több darabot. (Delejtü 1859. 33. és 34. sz.)

Ebből írta le Ötvös az 1588-ki medgyesi országgyűlés egykorú másolatát is, melyet Szilágyi Sándor az „Új Magyar Múzeum“ 1858-ki novemberi füzetében kiadott.

13. Néhány észrevételt Teutsch G. ily című munkájára, „Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk“, (K. K. 1860-ki 36. sz.), melyekben szerzőnek több tévedését alaposan megezőfolja.
14. Nagybbszerű okmánygyűjteményeket gr. Mikó Imre úr „Erdélyi történelmi adatok“ című folyóiratának valamennyi köteteiben és Révai Miklósnak Mártonfy püspökhöz írt 9 eredeti levelét a „Hazánk“ című folyóiratban.
15. A „Magyar történelmi tár“ nyolczadik kötetében Báthori Istvánnak a fehérvári levéltárban őrzött eredeti leveleit és végül
16. Székfoglaló beszédjéül, miután a magyar tudós társaság által az irodalom mezéjén tanusított fáradhatatlan munkássága elismeréseül 1860-ki dec. 16-kán levelező tagnak megválasztatott, Brandenburgi Katalint. — E monographia, mely a „Magyar Akadémiai Értesítő“ II. köt. II. sz. 153 és következő lapjain megjelent és a napi sajtóban is kedvezőleg fogadtatott, a mellett, hogy a legterjedelmesb kutatásokról tesz tanubizonytságot, írónak még azt a lovagias érzületét is tünteti föl, melylyel e fejedelemnő gyanusított női becsületét védi, még pedig— mint hiszem— elvitázhatatlan sikerrel.

És itt Ötvöst már a nyomozó történetírók sorában látjuk. E nagyobb munkája — fájdalom! elseje és utolsója — fényes bizonytsága, hogy kora halála hazai történelmünkre nézt valóban veszteség; mert a mellett, hogy abban nem csak jól egybeállított életíratot, hanem tanuságos korrajzot is nyujt

olvasóinak, az e tárgyra vonatkozó kútfők teljes nyomozása és kritikai egybevetése által sok, eddig hiányos és néha homályos előadást kellő világosságba hozott, ugy annyira, hogy a monographia végén nem csak azt hajlandó elhinni az olvasó, hogy Erdély ép oly sajnálandó volt Katalin kormányzata alatt, mint ő az erdélyi kormányon: hanem arról is meggyőződött, hogy Erdély, ugynevezett független állapotában, csak akkor élvezhette a béke, vagy legalább rendezettebb állapot áldásait, midőn fejedeleme elég erélyes volt, a különböző befolyások tényezőit féken tartva, a két protectori hatalmat e hontól egyenlő távolságban tartani; minek Katalin alatt éppen ellenkezője történt, s mi a rákövetkező I. Rákóczy Györgynek oly szerencsésen sikerült.

Brandenburgi Katalin után a) a két Székely Mózes; b) Rákóczy György és Bethlen István versengését, melyhez már mintegy 90 oklevelet gyűjtött volt; c) a Batthyáni könyvtár magyar és ritka munkái ismertetését; d) az erdélyi anabaptisták és megtérésők történetét vala szándéka megírni, ha munkásságát egy magasb kéz meg nem állítja. E czélből gyűjtött számos jegyzeti és okmánymásolásai kidolgozatlanul maradtak.

Mint a katona a esataterén, tehát munkássága közepette, költözék el Ötvös 1861-ki october 25-én e földi pályáról májbaja következtében, néhány perczel halála előtt sikeres orvos-szert rendelvén egyik beteg barátja számára, és közelebről tett alá veendő munkáiról értekezvén látogatóival.

Emléke élni fog egylettünk évkönyveiben; hadd kísérje résztünkről ez emléket lelkes példájának követése!